

РОЗДІЛ II

Всесвітня історія

УДК 930(477):94(32):251

Вікторія Білик

Тема єгипетської Книги Мертвих у дослідженнях українського сходознавця Миколи Тарасенка

У статті виконано аналіз новітніх українських досліджень з історії Стародавнього Єгипту. Зокрема, увагу зосереджено на науковому доробку фахівця в галузі єгиптології, археології, мистецтвознавства та релігієзнавства, доктора історичних наук, старшого наукового співробітника відділу Близького і Середнього Сходу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України Миколи Тарасенка. Він займається дослідженням та вивченням єгипетської Книги Мертвих – одного з найоригінальніших писемних джерел з історії Стародавнього Єгипту.

Ключові слова: історіографія, єгиптологія, дослідження, джерело, Стародавній Єгипет, Книга Мертвих.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зацікавленість українських дослідників історією старосхідних цивілізацій сягає ще кінця XIX ст. Одним із найславетніших орієталістів тих далеких часів був наш земляк академік Агатангел Юхимович Кримський, ім'я якого сьогодні носить Інститут сходознавства НАН України. Саме ця установа в наші дні є центром сходознавчих досліджень в Україні. Однак потрібно зауважити, що сьогодні в Україні орієталістика й така її галузь, як єгиптологія, лише формуються. Причину цього вбачаємо ще в радянських часах.

Єгиптологією тоді займалися, але радянська школа ніколи не була такою потужною, як, наприклад, німецька, англійська чи американська. Це при тому, що Єгипет мав дружні відносини з Радянським Союзом і готовий був прийняти археологічні експедиції дружньої країни. Але така експедиція відбулася лише один раз, у 1961–1963 рр. У підсумку «нішу» зайняли інші країни соцтабору – Польща й Чехословаччина. Вони й сьогодні успішно проводять дослідження в Єгипті. Отож, у сучасній українській історичній науці можна назвати хіба що кілька вчених, які займаються дослідженням старосхідної історії. Одна з причин – ускладнений доступ до першоджерел, хоча в нашій державі є кілька музеїв, які володіють, зокрема, колекціями єгипетської давнини. Наприклад, невелике зібрання староегипетських артефактів наявне в Києві в Національному музеї мистецтв ім. Богдана і Варвари Ханенків. Є колекції в Харкові, Дніпропетровську, Золочеві й інших містах. Але найбагатша вона в Одеському археологічному музеї. Її збирали з 1825 р. – і сьогодні тут міститься понад 600 експонатів: папіруси, саркофаги, стели, статуєтки тощо. Саме дослідження цих староегипетських джерел поклало початок науковій діяльності співробітника Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського Миколи Тарасенка.

Мета й завдання статті – на прикладі аналізу наукового доробку одного з українських єгиптологів Миколи Тарасенка показати основні напрями досліджень і сфери наукової зацікавленості українських сходознавців.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Книга Мертвих – писемне джерело з історії Стародавнього Єгипту. Книга Мертвих – це сучасна умовна назва збірки давньоєгипетських заупокійних висловів. Її оригінальна назва – «Книга висловів про вихід у день». А сучасну назву запропонував у 1842 р. німецький єгиптолог Ріхард Лепсиус як кальку з арабської мови *Kitab al-Mauyit* («Книга мертвої людини»). З'явилася Книга Мертвих приблизно в

середині II тис. до н. е. як логічний розвиток більш ранніх заупокійних збірників і діяла аж до римської епохи.

Зараз на сайті Bonn Totenbuchprojekt (Тотенбухпроект – міжнародний проект із вивчення Книги Мертвих у Бонні) зафіксовано близько 3 тис. її копій – папіруси, записи на саркофагах, тексти, зафіксовані в гробницях тощо. Це колосальний масив, напевно, найпоширеніша стародавня сакральна книга, яка дійшла до нас. Але з усього багатства джерел сьогодні опубліковано лише близько п'ятої частини. Зацікавленість дослідників Книгою Мертвих пояснюється насамперед тим, що це перша ілюстрована книга. Тут уперше стикаються текст і зображення, уперше намічаються способи їх взаємодії на такому обмеженому просторі, як аркуш папірусу.

Говорячи про науковий інтерес до Книги Мертвих, потрібно додати, що згаданий боннський проект став одним із найдорожчих гуманітарних проектів за всю історію. На нього витрачено кілька мільйонів євро. Він тривав дванадцять років і номінально вже закінчився. Але постійно з'являються нові уточнення, що дає підстави сподіватися, що проект продовжуватиметься [2].

Саме завдяки участі в цьому проекті Микола Тарасенко зосередився на дослідженні Книги Мертвих. У кандидатській дисертації науковця – досліджено давньоєгипетські міфи та їх сюжети, що стосуються проблеми світобудови [8]. Головну увагу зосереджено на аналізі тексту й ілюстрацій 17-ї глави Книги Мертвих (Нове царство), залучено додаткові письмові та образотворчі джерела, а також порівняльно-релігійнознавчий матеріал. За результатами роботи реконструйовано й інтерпретовано важливі сюжети глави, пов'язані з космогонією та міфологічною історією становлення всесвіту, зокрема про створення й гріхопадіння як завершальну фазу космогонії, виявлено космографічність відображення темпоральних категорій. Розглянуто час, місце та умови створення цієї глави. Одержані результати дали змогу М. Тарасенку визначити призначення цієї глави як путівника по потойбічному світу (Дуату).

Аналізуючи призначення 17-ї глави Книги Мертвих, науковець виділяє дві тенденції в розвитку єгипетської заупокійної релігії: 1) це віра в те, що за допомогою відтворення (тобто вимовлення в ритуальній формі) текстів міфологічних сюжетів людина поверталася до того первинного часу, коли ці події відбувалися. Це представлялося як шлях посмертного й прижиттєвого злиття людини з вищим сакральним світом; 2) це складання уявлень про смерть як перехід або подорож. У цьому відбивається соціалізація («антропоморфізація») потойбічного світу як наслідок перенесення в нього реалій світу земного, що неминуче наступала в міру історичного розвитку релігії й суспільних відносин у Стародавньому Єгипті.

Об'єднання цих двох тенденцій у релігійних уявленнях стародавніх єгиптян про потойбічний світ представляє сприйняття смерті ними як вище посвячення силою слова та знання в іншій сфері світобудови – сакральному просторово-часовому світі богів, як початок нового, духовного існування.

Особливості іконографії божества Маджед, яке умовно називається «демоном» і згадується в 17 главі Книги Мертвих, розкриває ще одне дослідження М. Тарасенка [10]. Ученому вдалося зафіксувати зображення цієї істоти в дев'яти папірусах Книги Мертвих XXI династії, причому в шести випадках вони фігурують безпосередньо в ілюстраціях 17 глави.

Іконографія Маджеда, який, за віруваннями стародавніх єгиптян, перебував у світі бога Осіріса, – це конічний тулуб без голови, або ж конічне покривало, яке приховує його зовнішній вигляд. На тулубі божества зображено два ока, розвернуті фронтально, анфас. Практично в усіх випадках корпус Маджеда оперезаний характерним поясом, який розміщений або вище, або нижче очей. Незвичайну іконографію цього староегипетського божества М. Тарасенко пояснює тим, що головне значення для творців візуального образу Маджеда мала, передусім, його «невидимість», на чому наголошено в тексті 17 глави Книги Мертвих. Маджед – бог-невидимка, який володів тілесною, але недоступною для зору сутністю, що й підкреслено характерним покривалом. На думку автора, це зображення – цікавий приклад спроб єгипетських художників зобразити невидиме, що було дуже важливо для староегипетської релігії.

Віньєтки 17-ї глави Книги Мертвих, але різних періодів, розглянуто ще в трьох наукових розвідках єгиптолога. Джерелознавчий характер має стаття стосовно однієї з віньєток 17-ї глави Книги Мертвих, на якій зображено kota, змію та дерево – *ISD* в епоху Нового царства й Третього перехідного періоду [4]. Сумарно зафіксовано 26 джерел, що містять цю сцену: 17 – на поховальних папірусах, сім – на розписах ліванських гробниць і два – на розписах саркофагів. Як відомо, Книга мертвих з'явилася ще в Стародавньому царстві, але в наступні тисячоліття вона, скажімо так, редагувалася. Однією з

найпізніших її редакцій є так звана «Саїська редакція», яка з'явилася за правління XXVI династії єгипетських фараонів. Саме цю віньєтку й аналізує М. Тарасенко [3]. Він зауважує, що головною рисою редакції Книги Мертвих є структурований порядок глав та малюнків. Для цього періоду 17-та глава представлена в 14 сувоях і на одній пелені мумії, у 13 випадках текст супроводжується віньєтками. Також науковець виділяє такі особливості 17-ї глави цієї редакції: глава трапляється на розписі гробниць, папірусних сувоях і пеленах мумій; ілюстрована 17-та глава відома в чотирьох центрах: Фівах, Абідосі, Мемфісі та Гераклеополі; трапляються як поліхромні, так і монохромні віньєтки, причому з абсолютною домінацією кольорових; з'являється низка нових іконографічних рис.

В останній із цих статей розглянуто формування образотворчої традиції 17-ї глави Книги Мертвих на прикладі ілюстративного матеріалу, що міститься в рLONDON BM 10471 («папірус Нахта») [5]. Свою назву цей папірус отримав за ім'ям його власника. Цей папірус не виданий цілком: відсутні повний переклад тексту й публікація більшості його віньєток. Тим часом важливість цих ілюстрацій очевидна, оскільки саме в рNht уперше натрапляємо на багатофігурний фриз віньєток 17 глави. Він дає змогу уточнити схему іконографічної класифікації сцен, що ілюструють вислови цієї центральної для корпусу Книги Мертвих глави. Зокрема, у її ілюстраціях у період Нового царства виявляється рідкісний випадок синхронного використання сакрального тексту як представниками царського роду, так і приватними особами. Надалі зазначений процес інтеграції елементів царської заупокійної літератури в приватну, а також їх ідейний взаємообмін, знайшли своє продовження у створенні так званих «міфологічних папірусів» і папірусів Книги Амдуат при XXI династії.

Авторству М. Тарасенка також належить дослідження щодо традицій ілюстрування 42-ї глави Книги мертвих у Новому Царстві [14]. Здійснюючи типологію віньєток, автор робить припущення, що вони є прикладом своєрідного стилістичного експерименту часів формування іконографії віньєток при XVIII династії єгипетських фараонів.

М. Тарасенку вдалося простежити зміни, які відбулися в традиції ілюстрування Книги Мертвих упродовж кількох століть. Він зазначає, що на початкових етапах на папірус спочатку наносилося зображення, а потім текст, а в пізній період збірник був уніфікований, набув чіткої структури глав та їх ілюстрацій, що дало змогу змінити цей підхід на протилежний: спочатку вносився текст, а потім у спеціально відведеному й підготовленому місці вимальовувалися віньєтки.

Дослідник також багато уваги приділяє сюжетам цих ілюстрацій – від зображення єгипетських богів, зокрема Осіріса, і до відтворення картин земного життя стародавніх єгиптян, яке, судячи з малюнків, цілковито пов'язувалося з небесними божествами.

У 2009 р. опубліковано монографію Миколи Тарасенка «Древнеегипетская мифология в изобразительной традиции Книги Мертвых (виньетки глав 16, 17, и 42 в Новом царстве – Третьем переходном периоде)» [9]. Ця робота, очевидно, є узагальненням усіх попередніх наукових досліджень єгиптолога. У монографії розв'язано проблему міфологічних уявлень, відображених у семантиці ілюстрацій віньєток трьох глав Книги Мертвих, яку науковець характеризує, як один із найширших, найрозповсюдженіших збірників стародавньоєгипетських заупокійних заклинань.

Очевидно, що цю працю покладено в основу майбутньої дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. І якщо в часи своєї появи вона не викликала особливо гучних дискусій із приводу компетенції дослідника, його наукових здібностей тощо, то напередодні захисту Миколою Тарасенком докторської дисертації розгорілися справжні дебати. У 2012 р. на відомому й популярному сайті «Historians» розширену рецензію на монографію М. Тарасенка подала його колега з Інституту сходознавства, кандидат історичних наук, єгиптолог Олена Романова [1]. Зокрема, рецензент зауважила, що дослідження М. Тарасенка не відповідає своїй назві, а також що тему важко назвати нерозробленою, оскільки існує вісім монографій за нею. О. Романова наголосила на тому, що автор монографії схильний до маніпуляцій із термінами, датами й цифрами. Більше того, рецензент заявляє, що «...*читати ієрогліфічний текст М. О. Тарасенко дійсно не вміє, навіть найпростіший*». На підтвердження своїх висновків О. Романова наводить такий приклад: «*Виявляється, М. О. Тарасенко навіть не знає що таке $gn.f nfr$ – “прекрасне ім'я його”, і як узагалі потрібно читати складні імена з цим компонентом. Поява “Неферхекаїбі” в репліці ще раз блискуче демонструє методичку роботи із джерелами та спосіб, яким М. О. Тарасенко робить свої переклади. Знайшовши відповідний фрагмент із іменами в збірці К. Зете (судячи із написання ієрогліфів), і вирізавши його, він навіть не поцікавився, як же в інших місцях ієрогліфічного тексту написані імена цього стародавнього єгиптянина. Бо у протилежному випадку банально виявив*

би, що “Неферхекаїбі” там немає, є Пепінахт або Гекаїб. Тобто, замість того, щоб брати текст давньоєгипетською мовою і перекладати, М. О. Тарасенко спочатку бере переклад когось іншого (в даному випадку В. І. Петровської), а потім знаходить сам фрагмент в ієрогліфічному тексті, і вирізавши, вставляє у власний текст. В результаті виходить власний “переклад” М. О. Тарасенка» [1]. Загалом, науковець робить висновки, суть яких полягає в тому, що компетентність М. Тарасенка, самостійність його дослідження можна легко поставити під сумнів.

Вихід монографії М. Тарасенка та рецензія на цю книгу О. Романової збурили наукові кола, дискусія між науковцями вийшла за межі Інституту сходознавства й розгорілася вже на сторінках інтернетресурсів, причому дуже часто порушувалися рамки коректності та неупередженості. Урешті, важко на регіональному рівні судити про правоту того чи іншого єгиптолога. Зауважимо лише, що у 2012 р. Микола Тарасенко захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за темою: «Давньоєгипетська картина світу в образотворчій традиції Книги Мертвих часу Нового царства та Третього перехідного періоду (віньєтки глав 16, 17 і 42)» [7].

Окрім низки публікацій стосовно ілюстрування 17-ї глави Книги Мертвих, у науковому доробку дослідника можна виділити розвідки стосовно інших глав. Зокрема, в одній зі статей М. Тарасенка представлено переклад та коментарі до першої частини 175-ї глави Книги Мертвих, у якій описано повстання, підняте так званими дітьми Нут. Розглянуто питання про міфологічні паралелі до сюжету цього вислову. Серед найбільш близьких виділено BD 94, 123, 17, а також міф «Про винищення людства». Наведені аналогії дали змогу досліднику пов'язати сюжет цієї глави з так званим танатологічним міфом, у якому описано фінал космогонії з приходом у світ смерті й поділом космічних сфер людей і богів [6].

Роль художників (малювальників) селища майстрів «Місце Правди» (сучасне Дейр ель-Медіна), які працювали над оформленням царських гробниць та над створенням Книги Мертвих, розкрито в одній із найновіших публікацій дослідника [13]. У роботі сходознавець наголошує на тому, що папіруси Книги Мертвих з'явилися при XVIII династії в період Нового царства, що не випадково, оскільки це був час розквіту мистецтва живопису й розпису. І провідну роль тут відіграли майстри Дейр ель-Медіни. Спираючись переважно на дослідження зарубіжних сходознавців, М. Тарасенко робить висновок, що наявність професійного штату малювальників та писців у селищі Дейр ель-Медіна стала чудовою базою для появи заупокійних сувоїв, стилістика оздоблення яких початково наслідувала традиції декорування гробниць, а серед самих майстрів сформувалася своєрідна локальна традиція в оформленні як Книги Мертвих, так і її тексту, що відобразилося в збережених заупокійних сувоях, розписі гробниць і саркофагів жителів селища, що підтверджує їхнє знання збірника [13, с. 96].

Ще одна наукова розвідка, на яку варто звернути увагу, стосується неопублікованого сувою Книги Мертвих Птолемеївського періоду із зібрання Стамбульського музею № 10846–10847 [12]. Науковець зазначає, що походження цього документа й обставини, за яких він опинився в Стамбульському музеї, не відомі. Сам сувій пошкоджено, він дуже фрагментований. Нижню його частину практично повністю втрачено, збереглася лише незначна частина ієрогліфічного тексту. У верхній частині вимальовано поліхромні віньєтки низки глав. Дослідник вважає, що, виходячи з іконографії віньєток, власницею сувою була жінка, ім'я якої не збереглося, хоча маємо тут інформацію про її матір. Єгиптолог наголошує, що, очевидно, ця жінка належала до заможної аристократичної або жрецької родини, оскільки могла собі дозволити персональний поховальний папірус із гендерною іконографією, тому що більшість сувоїв того часу належали чоловікам [12, с. 83]. Принагідно зазначимо, що у своїх висновках учений укотре спирається на дослідження зарубіжних істориків сучасності та початку ХХ ст.

Проблему становлення Книги Мертвих як сукупності заупокійних формул, що написані на сувої й супроводжуються ілюстраціями (віньєтками), розглядає науковець у дослідженні передісторії давньоєгипетської Книги Мертвих [11]. Він засвідчує, що винайдення Книги Мертвих у цих трьох компонентах не було винаходом Нового царства, а мало прями першоджерела в Середньому царстві – корпусі текстів саркофагів та ілюстрованих папірусних сувоїв, у тому числі й заупокійних. М. Тарасенко наголошує, що поява папірусного варіанта Книги Мертвих у Новому царстві надзвичайно важлива, адже таке джерело до історії Стародавнього Єгипту є на сьогодні найбільш інформативним, а отже, і найбільш дослідженим. Однак науковець відзначає й існування проблем, пов'язаних, зокрема, із виникненням традиції поміщати заупокійні вислови на сувоях папірусу, а не на стінах саркофагів, як це було в епоху Середнього царства [11, с. 122].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. На прикладі аналізу наукового доробку одного із сучасних українських єгиптологів Миколи Тарасенка зроблено спробу визначити пріоритетні напрями єгиптологічних досліджень у сучасній українській історичній науці. До таких, безумовно, належить релігійна тематика, оскільки особливістю не лише стародавнього Єгипту, а й решти країн Стародавнього Сходу, є глибоке проникнення релігії в усі сфери життя, адже вплив релігійного чинника в давнину був визначальним. Тому цілком закономірна зацікавленість дослідників джерелами з історії стародавнього Єгипту, що мають релігійну основу. До таких належить і Книга Мертвих. Саме вона й стала предметом наукових досліджень Миколи Тарасенка. Однією з причин обрання дослідником саме цього напрямку, очевидно, стали події початку 2000-х рр., коли він потрапив у 2002 р. в археологічну експедицію в Єгипет і там же отримав можливість стажуватись у французькому Інституті археології. Якби не ця можливість, за словами М. Тарасенка, захистити дисертацію було б проблемою через брак матеріалів. Потім сходознавцю вдалося налагодити співпрацю з міжнародним проектом із вивчення Книги Мертвих, який базувався в Бонні. Це дало змогу познайомитися практично з усіма фахівцями, котрі займаються цією темою.

Аналізуючи науковий доробок єгиптолога, ми помітили, що вчений, роблячи ті чи інші висновки, фактично переказує думки провідних зарубіжних єгиптологів. Подекуди застереження викликає й перелік джерел та літератури під час написання окремих публікацій. Простежено відсутність джерел, тобто дослідження оснований переважно на працях його колег із Франції, Німеччини, Польщі тощо. Не можна залишати поза увагою й рецензію ще одного сучасного українського єгиптолога Олени Романової, яка теж наштовхує на певні висновки. Водночас зауважимо, що науковий доробок М. Тарасенка, хоча й викликає певні застереження в колі науковців, для студентів є непоганою базою для підготовки до занять з історії стародавнього Єгипту. На відміну від зарубіжних монографій і публікацій, роботи цього вченого, нехай і не претендують на наукову новизну, але містять фактичний матеріал і є доступними.

Щодо перспектив нашого дослідження зазначимо, що роботи такого характеру систематизують та узагальнюють наявний матеріал, спрощуючи пошук необхідної інформації. А оскільки, окрім Миколи Тарасенка, є ще науковці, коло зацікавлень яких стосується стародавнього Єгипту (наприклад Олена Романова), то перспективними є дослідження їхнього наукового доробку.

Джерела та література

1. Романова О. Як зробити історичне дослідження книги, вивчаючи лише три ілюстрації до неї // *Historians*. – 2012. Дата оновлення: 12.11.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/447-olena-romanovaqyak-zrobyty-istorychne-doslidzhennia-knyhy-vyvchaiuchylyshe-try-iliustratsii-do-neiq-2> (дата звернення: 25.10.2016).
2. Тарасенко Н. Новые комнаты в гробнице Тутанхамона могут стать величайшим открытием XXI века / Н. Тарасенко // *Фокус*. 2016. Дата оновлення: 26.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://focus.ua/world/351095/> (дата звернення: 27.10.2016).
3. Тарасенко Н. А. Виньетка 17-й главы Книги Мертвых в Саисский период / Н. А. Тарасенко // *Східний світ*. – Київ : Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2010. – № 4. – С. 162–170.
4. Тарасенко Н. А. Виньетка 17-й главы Книги Мертвых с котом, змеем и деревом IŠD в источниках XIX–XXI династий период / Н. А. Тарасенко // *Східний світ*. – 2010. – № 3. – С. 130–141.
5. Тарасенко Н. А. Виньетки 17-й главы Книги мертвых в папирусе Нахта (pLONDON BM 10471) период / Н. А. Тарасенко // *Вестник древней истории*. – 2013. – № 2 (285). – С. 3–17.
6. Тарасенко Н. А. Глава 175А древнеегипетской Книги Мертвых и ее мифологические параллели период / Н. А. Тарасенко // *Східний світ*. – 2011. – № 2. – С. 143–160.
7. Тарасенко Н. А. Єгипетська картина світу в образотворчій традиції Книги мертвих часу Нового царства та Третього перехідного періоду (віньетки глав 16, 17 і 42) : автореф. дис ... д-ра іст. наук: 07.00.02 период / Н. А. Тарасенко. – Київ, 2012. – 32 с.
8. Тарасенко М. С. Давньоєгипетські міфи про світобудову (за матеріалами 17-ї глави Книги Мертвих) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Н. А. Тарасенко. – Київ, 2004. – 20 с.
9. Тарасенко Н. А. Древнеегипетская мифология в изобразительной традиции Книги мертвых : (виньетки глав 16, 17 и 42 в Новом царстве – Третьем переходном периоде) период / Н. А. Тарасенко. – Киев : Итерпресс ЛТД, 2009. – 335 с. : ил.
10. Тарасенко Н. А. Mdd: одна примечательная черта иконографии демонического существа в папирусной графике XXI династии период / Н. А. Тарасенко // *Східний Світ*. – 2009. – № 3. – С. 96–102.

11. Тарасенко Н. А. Несколько замечаний к предистории древнеегипетской Книги Мертвых период / Н. А. Тарасенко // Средний світ. – 2010. – № 2. – С. 122–131.
12. Тарасенко М. О. Папірус Книги Мертвих Istanbul № 10846–10847 период / Н. А. Тарасенко // Східний світ. – 2014. – № 3. – С. 77–86.
13. Тарасенко Н. А. «Рисовальщики» (SŠ kD.wT) Дейр-эль Медины и создание Книги Мертвых период / Н. А. Тарасенко // Східний світ. – 2012. – № 2. – С. 92–97.
14. Тарасенко Н. А. Традиция иллюстрирования 42-й главы древнеегипетской Книги Мертвых в Новом Царстве (к типологии веньеток) период / Н. А. Тарасенко // Східний Світ. – 2009. – № 2. – С. 119–132.

Билык Виктория. Тема египетской Книги Мертвых в исследованиях украинского востоковеда Николая Тарасенко. На примере анализа научного наследия одного из современных украинских историков Николая Тарасенко, специалиста в области египтологии, археологии, искусствоведения и религиоведения, доктора исторических наук, старшего научного сотрудника отдела Ближнего и Среднего Востока Института востоковедения им. А. Ю. Крымского НАН Украины, мы сделали попытку определить приоритетные направления египтологических исследований в современной украинской исторической науке. К таким, безусловно, относятся религиозная тематика, поскольку особенностью не только древнего Египта, но и остальных стран Древнего Востока является глубокое проникновение религии во все сферы жизни, поскольку влияние религиозного фактора в древности было определяющим. Поэтому вполне закономерным является заинтересование исследователей источниками по истории древнего Египта, которые имеют религиозную основу. К таким относится и Книга Мертвых. Именно она стала предметом научных исследований Николая Тарасенко.

Ключевые слова: историография, египтология, исследования, источник, Древний Египет, Книга Мертвых.

Bilyk Viktoria. The Theme of the Egyptian Book of the Dead in the Research of the Ukrainian Orientalist Nikolay Tarasenko. Based on the analysis of the scientific heritage of one of the modern Ukrainian historian Mykola Tarasenko, expert in the field of Egyptology, archaeology, art history and religious studies, doctor of historical Sciences, senior researcher of the Department of the Middle East Institute of Oriental studies named after A. Y. Krymskiy Ukrainian National Academy of Science, we made an attempt to identify priority areas of the egyptologues studies in the modern Ukrainian historical science. Such is certainly true of religious themes as a feature of not only ancient Egypt but also other countries of the Ancient East, is the deep penetration of religion into all spheres of life, the influence of the religious factor in ancient times was decisive. It is therefore quite natural that the interest of researchers sources on the history of ancient Egypt have a religious basis. Such is the Book of the dead. It became the subject of scientific investigation of Nikolay Tarasenko.

Key words: historiography, egyptologia, research, source, Ancient Egypt, Book of the dead.

Статтю подано до редколегії
09.08.2016 р.

УДК 94[(470+571): 560] «1750/1760»

Анатолій Ткачук

Зародження російсько-турецького антагонізму та його ескалація в 50–60-х рр. XVIII ст.

У статті проаналізовано витоки та основні причини російсько-турецького протистояння через оцінку геополітичних пріоритетів обох держав на різних етапах їх розвитку. Основну увагу приділено аналізу головних чинників ескалації конфлікту напередодні анексії Криму Росією. Звернено увагу також і на зіткнення геополітичних інтересів Росії та Османської імперії в Кавказькому регіоні на тлі російсько-турецького антагонізму в Північному Причорномор'ї.

Ключові слова: анексія, Кримське ханство, Османська імперія, «південне питання», Північне Причорномор'я, Російська імперія, російсько-турецька війна.

Постановка наукової проблеми та її значення. Російсько-турецьке протистояння привертає особливу увагу дослідників оскільки воно значною мірою визначало геополітичні процеси в